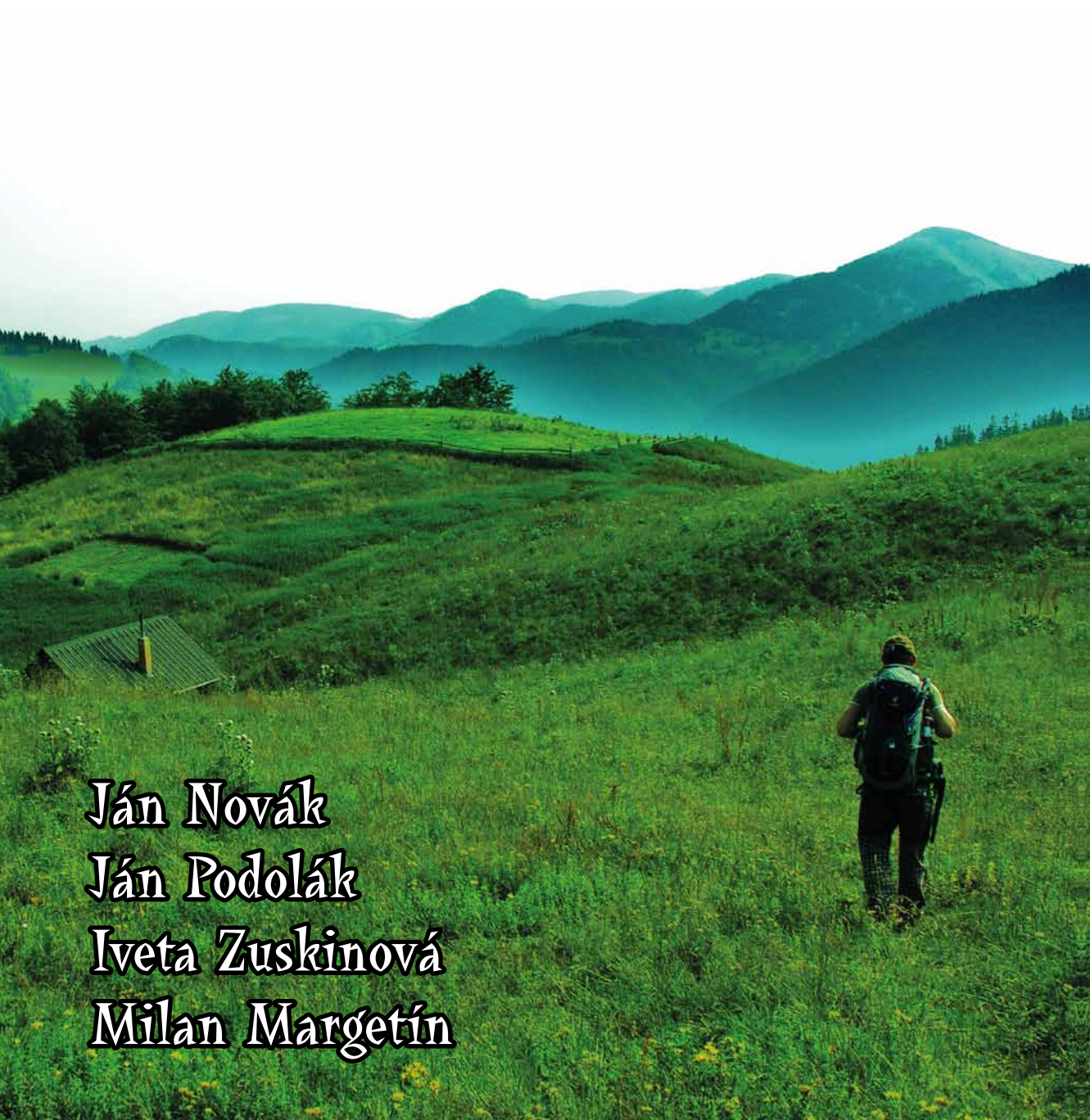

Po stopách valachov v Karpatoch

Ján Novák

Ján Podolák

Iveta Zuskinová

Milan Margetín

**Ján Novák, Ján Podolák, Iveta Zuskinová,
Milan Margetín**

**PO STOPÁCH VALACHOV
V KARPATOCH**

(M o n o g r a f i a)

Názov: Po stopách valachov v Karpatoch

Vedúci autorského kolektívu:

prof. Ing. Ján Novák, PhD. (*SPU Nitra*)

Autori:

prof. Ing. Ján Novák, PhD. (*SPU Nitra*)

prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc. (*UCM Trnava*)

PhDr. Iveta Zuskinová (*Liptovské múzeum Ružomberok;
Ovčiarske múzeum Liptovský Hrádok*)

doc. RNDr. Milan Margetín, PhD. (*SPU Nitra; CVŽV – Ústav
chovu oviec a kôz Trenčianska Teplá*)

Recenzenti:

prof. PhDr. Ján Botík, DrSc. (*UKF Nitra*)

prof. Ing. Vilém Pavlů, Ph.D. (*ČZU Praha; VÚRV v.v.i. Praha Ruzyně*)

doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (*Masarykova univerzita Brno*)

doc. Ing. Karol Kočík, CSc. (*TU Zvolen*)

Vydavateľ a tlač: Tribun EU, s. r. o., Brno

Dielo a všetky jeho časti sú chránené autorským zákonom. Rozširovanie a reprodukovanie akýmkoľvek spôsobom je trestné. K využitiu diela je potrebný písomný súhlas autorov.

Obsah

Úvod	5
1 Karpaty – charakteristika, krajinné štruktúry, biodiverzita, stabilita a ich ochrana (<i>Ján Novák</i>)	11
1.1 Charakteristika Karpát	11
1.2 Vplyv valaskej kolonizácie na krajinnú štruktúru Karpát	15
1.3 Vplyv synantropizácie na stabilitu karpatskej krajiny a jej ekologická obnova	16
1.4 Ochrana a trvalo udržateľné využívanie karpatskej krajiny	19
2 Floristické zloženie pasienkov v Karpatoch (<i>Ján Novák</i>)	23
2.1 Floristické zloženie pasienkov v Južných Karpatoch	23
2.2 Floristické zloženie pasienkov vo Východných a Západných Karpatoch	33
3 Etnický charakter valaskej kolonizácie a pôvod karpatského salašníctva na Slovensku (<i>Ján Podolák</i>)	61
4 Karpatské salašníctvo v karpatskom oblúku (<i>Ján Novák</i>)	77
4.1 Karpatské salašníctvo v Rumunsku	77
4.2 Karpatské salašníctvo na Zakarpatskej Ukrajine (Ukrajina)	108
4.3 Karpatské salašníctvo v Haliči, Podhalí a Sliezske (Poľsko)	122
4.4 Karpatské salašníctvo na Slovensku	129
4.5 Karpatské salašníctvo v Moravskom Valašsku a Těšínskom Sliezske (Česká republika)	172
5 Karpatské salašníctvo a jeho vplyv na ľudovú kultúru na Slovensku (<i>Iveta Zuskinová</i>)	191
5.1 Organizovanie pasenia a chovu oviec	193
5.2 Organizovanie kolektívnych salašov	195
5.3 Pastieri oviec	197
5.4 Výhon oviec	201
5.5 Stavebné objekty na salaši	204

5.6 Práce ovčiarov na salaši	209
5.7 Tradičné zužitkovanie ovčieho mlieka	212
5.8 Tradičné bývanie a strava pastierov	217
5.9 Odev ovčiarov	220
5.10 Spoločenský a duchovný život pastierov na salašoch	228
5.11 Pastierske umenie	230
6 Minulosť a súčasnosť šľachtenia valaských oviec (Milan Margetín)	245
6.1 Plemená oviec a ich šľachtenie na území Slovenska od kolonizácie na valaskom práve	246
6.2 Šľachtiteľská a plemenárska práca v chove valaských oviec	255
6.3 Šľachtiteľská a plemenárska práca v chove cigájskych oviec	260
6.4 Šľachtenie valaských a cigájskych oviec po roku 1990	262
6.5 Výsledky šľachtenia valaských a cigájskych oviec v podmienkach trhovej ekonomiky	266
7 Záver	270
Summary	273

Úvod

V historických etapách vývoja ľudskej spoločnosti dochádza k neustálym zmenám. Kolonizácia valachmi na valaskom práve (od 13. storočia), spojená s rozsiahlym odlesnením horských oblastí v celom karpatskom oblúku, vytváraním nových plôch pasienkov, ktoré sa dovtedy hospodársky nevyužívali, prechodom na salašný chov oviec, bola jednou z nich. Postupným osídľovaním horských regiónov Sedmohradska a Maramureša v Južných Karpatoch Rumunska, Moldavska, Východných Karpát v Podkarpatskej Rusi (Zakarpatská Ukrajina a východné Slovensko), Haliča a Podhalia v Poľsku, a pohraničných oblastí vonkajších (Západné Karpaty spolu s Moravským Valašskom a Tešínskym Sliezsikom v Česku) a vnútorných Karpát Slovenska sa karpatská krajina začala výrazne meniť.

Po odlesnení časti Karpát boli v priebehu histórie vytvorené nové plochy pasienkov, obnoviteľné zdroje potravy pre chované hospodárske zvieratá. Okrem produkcie plnili ochrannú, zásobnú, ekologickú a estetickú funkciu aj pre človeka. Salašníctvo s tým spojené predstavovalo dôležitú hospodársko-ekonomickú i kultúrnu oblasť vývoja ľudskej spoločnosti. Aj keď na jednej strane primárne súviselo s bezprostredným získavaním trvalej obživy, na strane druhej sa od neho odvíja materiálny, spoločenský a duchovný život rodín, etník, národov, ale aj novodobých štátov.

Je treba poznať históriu rozvoja horského salašníctva, ale aj ťažkého života valachov, ktorí v Karpatoch zanechali výrazné stopy. Svoj život zasvätili namáhavej práci ďaleko v horách, vzdialení od svojich rodín. Žili skromne v úzkom spolení s prírodou. Niekoľko storočí rozvíjali prastaré valaské zvyky a pastierske tradície, ktoré odovzdávali svojim nasledovníkom. Nemali by sme zabúdať na spoločné dedičstvo v Karpatoch, ktoré nám zanechali predchádzajúce generácie valachov a je na nás ako ho budeme chrániť pre zachovanie trvalo udržateľného rozvoja.

Monografia má šesť častí, ktoré pojednávajú o geografických, krajinných, ekologických a floristických danostiach rozloženého karpatského horstva, o genéze a etnických súňaležitostiach karpatského salašníctva, o regionálnej diverzite salašníctva v priestore karpatského oblúku, o vplyve karpatského salašníctva na tradičnú kultúru Slovenska a napokon o šľachtiteľských a plemenárskych výsledkoch v chove oviec na Slovensku. Aj keď nám história mnohé skutočnosti neodhalila a stopy valachov v Karpatoch odvíjal čas, cieľom

monografie bolo ich nájsť v historických dokumentoch a v dosiaľ zachovanom karpatskom salašníctve.

Ďakujem spoluautorom za poskytnutý materiál do monografie, ktorý ju robí výnimočnou, tak ako v recenznom posudku uvádza prof. PhDr. Ján Botík, DrSc.: „Je to výnimočný edičný počin, v slovenskej odbornej spisbe ojedinelý obraz o agrikultúrnej a ekologickej jedinečnosti karpatského salašníctva, pretože pri jej koncipovaní sa stretli renomovaní špecialisti z príslušných vedných odborov. Za najpodstatnejší prínos posudzovanej publikácie považujem ašpiráciu jej tvorcov predstaviť slovenskej odbornej verejnosti fenomén karpatského salašníctva ako špecifický kultúrno-geografický jav, ktorý je jednou z najpozoruhodnejších stránok karpatského horstva. K docieleniu tohto zámeru uplatnili náročný metodologický koncept. Jeho východiskom sa stalo jednak rámcovanie problematiky salašníctva celokarpatskými reláciami, ako aj jej rozpracovanie v multidisciplinárnom zábere, ku ktorému sa dopracovali bádatelia v odvetviach prírodných, poľnohospodárskych a sociálnych vied. Vďaka takémuto prístupu zrodil sa doteraz teritoriálne najcelistvejší a tematicky najkomplexnejší obraz o agrikultúrnej podobe salašníctva v Karpatoch. Je koncepčne originálnym a obsahovo cenným prínosom k poznaniu jedinečného a európsky významného fenoménu, pre ktorý sa zaužívalo označenie karpatské salašníctvo. Má predpoklady naplniť nielen dôležité poznávacie poslanie. Zaiste prispeje aj pri uskutočňovaní celospoločensky závažných a globálne významných snažení, medzi ktoré sa zaradil aj Rámcový dohovor o komplexnom prístupe a spolupráci pri ochrane a trvalo udržateľnom využívaní Karpát.“

Vďaka vyslovujem prof. PhDr. Jánovi Botíkovi, DrSc. z Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, prof. Ing. Vilémovi Pavlů, Ph.D. z Českej poľnohospodárskej univerzity v Prahe a Výskumného ústavu rastlinnej výroby v.v.i. v Prahe – Ruzině (Výskumná stanica Liberec), doc. PhDr. Miroslavovi Válkovi, Ph.D. z Ústavu európskej etnológie Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne a doc. Ing. Karolovi Kočíkovi, CSc. z Katedry plánovania a tvorby krajiny Fakulty ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene, Mgr. Kataríne Potokovej za jazykovú korektúru a Ing. Richardovi Stiffelovi za redakčnú úpravu textu a grafické spracovanie monografie.

Do rúk sa vám dostáva monografia o pozoruhodnom hospodárskom, ekologickom, migračnom, kolonizačnom a kultúrnohistorickom jave. Sprostredkováva výsledky bádateľského úsilia geografov, historikov, etnológov, jazykovedcov, enviromentalistov, poľnohospodárskych a ďalších

špecialistov. Čitateľ má možnosť prostredníctvom textu prepojeného s archívnym dokumentačným materiálom a fotografiami zo súčasnosti vstúpiť do magického sveta Karpát a vidieť krásu pastierskych tradícií a salašníctva, ktorá sa prejavuje prostredníctvom materiálnej a duchovnej kultúry.

Môže poslúžiť okrem vedeckých pracovníkov pôsobiacich v oblasti etnológie a histórie, ako doplňujúci materiál do výberových učebných textov pre študentov poľnohospodárstva, environmentalistiky, krajinnej ekológie, etnológie, ale aj pre ostatných záujemcov, ktorých oslovuje táto problematika.

Prof. Ing. Ján Novák, PhD.
vedúci autorského kolektívu

Večerná nostalgia pod Ďumbierom. Foto: J. Novák, 1985

*Pásli všeliké dobytky, kozy, [ai] ovce,
po horách, vrškoch, dolinách, vzdálení od obce.
Líbil se jim stav valaský, snad byla potreba,
živilí se že žinticú, když nemeli chleba.
Nevedeli zeme orať, kosiť, žať, a mlátiť,
m[u]seli se z potrebnosti ku ovcám obrátiť.
Ovce pásat' po pažiťách, a po húštoch kozy,
z nedostatku k tejto psote zučili se mnozí.
Tento život jest valaský, jak chceš o nem vedet',
já ti o nem v týchto veršoch chcem skrátka povedet'.*

(Gavlovič, 1755) *

* Gavlovič, Hugolín. 2007. Valaská škola mravúv stodola. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989 s. http://zlaty.fond.sme.sk/dielo/165/Gavlovič_Valaska-skola-mravuv-stodola

1 KARPATY – CHARAKTERISTIKA, KRAJINNÉ ŠTRUKTÚRY, BIODIVERZITA, STABILITA A ICH OCHRANA

Ján Novák

1.1 Charakteristika Karpát

Karpáty sú najmohutnejším horstvom v strednej a juhovýchodnej Európe. Názov „Karpáty“ pravdepodobne prvýkrát použil grécky astronóm a geograf Klaudius Ptolemaios („Karpates oros“). Rozprestierajú sa na území až siedmich štátov (Rumunsko, Moldavsko, Ukrajina, Poľsko, Slovensko, Česko, Rakúsko). Karpatská krajina je charakteristická typickými horskými masívami. V porovnaní s Alpami patria Karpáty medzi mladšie pohoria a sú o polovicu užšie a nižšie ako Alpy. Začínajú v Rumunsku (Železné vráta) a sú oddelené riekou Dunaj. Najvyšším vrcholom v Južných Karpatoch je Moldoveanu (2 544 m n. m.). Medzi Južnými a Východnými Karpátami je hranica Predeal Pass, južne od Brašova a Praha Valley. Ukrajinci označujú Východné Karpáty od Príslopu v Rumunsku. Na Zakarpatskej Ukrajine je najvyšším vrcholom Hoverla (2 061 m n. m.) v Černo horskom masíve Východných Karpát. Geologická hranica medzi Západnými a Východnými Karpátami od juhu na sever je medzi Michalovcami, Bardejovom a Novým Sączom. Najvyšším vrcholom Karpát je Gerlach v Západných Karpatoch na Slovensku, s nadmorskou výškou 2 655 m. Prechádzajú slovensko-poľským a slovensko-moravským pohraničím, končia v Malých Karpatoch pri Bratislave a zasahujú až k Hundsheimským/Hainburským vrchom v Rakúsku. Ich dĺžka 1 450 km zvyrazňuje mohutnosť Karpatského oblúka. Svahy hôr sú pokryté bukovými, bukovo-jedľovými, jedľovými, jedľovo-smrekovými a smrekovými porastmi. Vo výške nad 1500 m začína pás subalpínskych trávnatých porastov, na Zakarpatskej Ukrajine známe pod názvom poloniny, v Poľsku hale a na Slovensku hole. Na vonkajších svahoch sa skaly skladajú z pieskovecov a bridlíc (flyš) a tvoria flyšové pásmo, vo vnútri majú sopečný pôvod. Karpáty sú pod vplyvom kontinentálneho podnebia s veľkými rozdielmi medzi letom a zimou (-21 °C až +35 °C). Pohorie je až na 50 % zalesnené. Lesy patria k najrozsiahlejším v Európe, prechádzajú z dubového cez bukové, borovicové, jedľové, zmiešané, smrekové so zastúpením smrekovecov a límb v najvyšších polohách až po kosodrevinu.¹⁶

Najvyšší vrchol Karpát je na území Slovenska (Gerlachovský štít, 2 655 m n. m.).

Foto: J. Novák, 2013

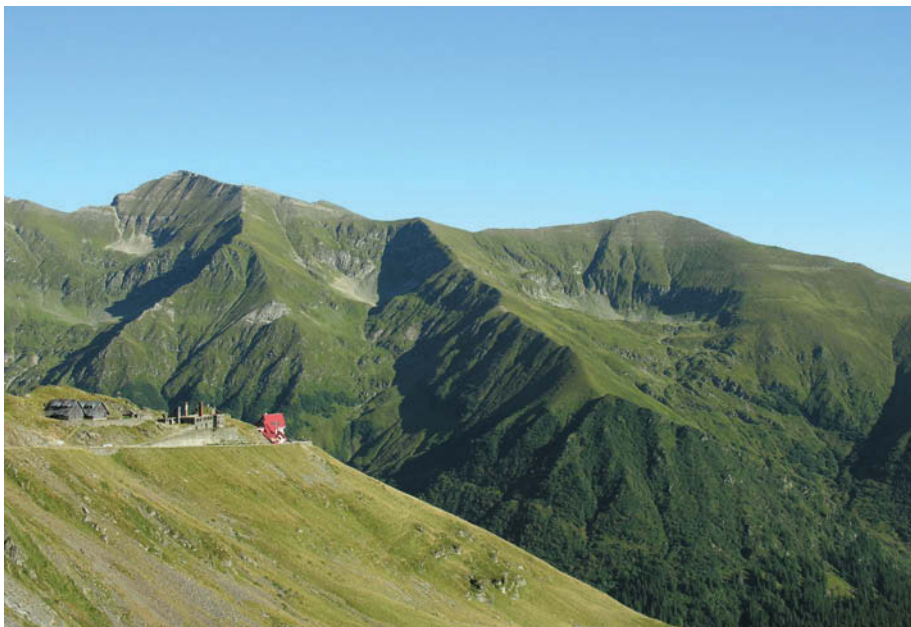
Cestou z Vorochty (centra huculskej kultúry) smerom na najvyšší vrchol Zakarpatskej Ukrajiny (Haverla, 2 061 m n. m. – vrcholový stĺp vpravo) zašlé časy nostalgicky pripomína jeden z hraničných stĺpov (vľavo).

Foto: J. Novák, 2011

Pohľad na trávne porasty v Karpatskom národnom parku (Čiernohorská polonina) z najvyššieho vrcholu Východných Karpát na Zakarpatskej Ukrajine.

Foto: J. Novák, 2011

Najvyšší vrchol rumunských Karpát Moldoveanu (2 543 m n. m.) v pohorí Fagaraš (Munții Făgărașului) z južnej strany.

Foto: J. Novák, 2010

Koliba na južnej strane pod najvyšším vrcholom rumunských Karpát Moldoveanu (2 543 m n. m.) v pohorí Fagaraš (Munții Făgărașului).

Foto: J. Novák, 2010

1.2 Vplyv valaskej kolonizácie na krajinnú štruktúru Karpát

Pod vplyvom kolonizácie na valaskom práve, osídľovaním dovtedy neobývaných a neobhospodarovaných horských oblastí valachmi, sa krajina postupne menila. Salašnícky spôsob chovu oviec formoval za desaťročia a storočia karpatskú krajinu na severných a južných svahoch Karpát do dnešnej podoby. Ovce a ostatné hospodárske zvieratá pomáhali zachovávať ráz krajiny a jej multifunkčnosť. Za tristo rokov ich pôsobenia po celej dĺžke a šírke sa Karpaty výrazne zmenili.^{7,9}

Po rozsiahlom odlesnení Karpát sa v krajine vytvárali otvorené plochy na pasienie. Pasienky od spodného okraja hornej hranice lesa k nižším vegetačným stupňom vznikali výrubom a následným žiarením, príp. kľčovaním koreňového systému lesných drevín. Drevo použili na výstavbu kolíb, košiarov a na palivo (kúrenie). Prvým sukcesným štádiom bol rýchly nástup trávovo-bylinných spoločenstiev. Dlhodobým a systematickým využívaním (pasením) sa vytvorila osobitá krajinná štruktúra so špecifickým krajinným rázom. Vznikla typická krajina so značne členenou, tzv. mozaikovitou štruktúrou. Krajinotvornými prvkami sa okrem lesa stávali aj otvorené plochy po jeho odstránení, charakterizované určitým súborom zložiek neživej a živej prírody s rôznym podielom objektov vytvorených človekom.³ Na pasienkoch sa vytvorili ekosystémy s príslušnými biocenózami (fytocenózy, zoocenózy) so vzájomnými vzťahmi a väzbami. Ich stabilita znamená rezistenciu voči prirodzeným disturbanciam. Každý krajinný prvok, aj trávne porasty, ktoré sa medzi ne rátajú, má svoj stupeň stability a celková stabilita odráža vlastnosti každého krajinného prvku. Z historického hľadiska sa vyvíjali pod vplyvom prírodných, hospodárskych, ale aj politických podmienok. Historické krajinné štruktúry sa tu vyskytujú ako izolované relikty, sú však pozostatkom bývalej kontinuity krajiny, preto sú nesmierne cenným fenoménom v karpatskej krajine. Majú vlastnú hodnotu, či už sú biologického alebo antropogénneho charakteru. Tieto faktory sú predpokladom chápania krajiny ako integrovaného celku, ktorý formujú nielen prírodné, ale aj človekom vyvolané pretvárajúce činnosti. Na plochách trávnych porastov, ktoré tvoria druhotnú krajinnú štruktúru, rozlišujeme historickú a súčasnú krajinnú štruktúru.⁵ Časť krajiny z hľadiska historického vývoja môžeme charakterizovať aj ako archetyp.² Archetyp krajiny zahŕňa prvok historickej a súčasnej krajinej štruktúry, pričom jeho časové zaradenie je ohraničené prvotnými vplyvmi človeka a zároveň vekom prvkov na báze primárnej štruktúry.⁴ Archetypy krajiny nachádzame aj

v národných parkoch, ktoré tvoria jedinečnú a prirodzenú krajinnú štruktúru a významné prírodné dedičstvo, v ktorom je ochrana prírody nadradená nad ostatné činnosti. K takým na Slovensku patria aj archetypy sekundárnych holí pod prirodzenou hranicou lesa (v hornej hranici lesa), zachované z obdobia kolonizácie na valaskom práve, ktoré sa dlhodobým pasením ovcami a v posledných desaťročiach jalovicami, zachovali dodnes.^{10,11}

Predchádzajúca (minulá) štruktúra krajiny nadväzuje na súčasné krajinné procesy, tieto podmieňujú aktuálnu krajinnú štruktúru, ktorá determinuje súčasné procesy, ale vytvárajú aj nasledujúcu (budúcu) štruktúru. Procesy, ktoré prebiehajú v krajine, sú kľúčové v dynamike či stabilite krajiny, pretože bez ich poznania nie je mysliteľná analýza, syntéza, prognóza krajiny, nemysliteľná je jej ochrana, ovplyvňovanie a riadenie. Na tvorbe krajiny sa preto podieľajú okrem prírodných (klimatické, geomorfologické a iné) aj antropogénne procesy. Činnosťou človeka (využívanie zvieratami – pasením) sú ovplyvnené (sa menia) aj pôdotvorné procesy zanechávaním opadu v trávnom ekosystéme a hnojením exkrementmi. Podľa stupňa vplyvu človeka nachádzame v Karpatoch kultúrnu (kultivovanú) krajinu s poloprirodnými trávnyimi porastmi a extenzívnu krajinu využívanú hospodárskymi zvieratami a zverou, ktorá je v relatívnom harmonickom stave.⁹

1.3 Vplyv synantropizácie na stabilitu karpatskej krajiny a jej ekologická obnova

Historické krajinné štruktúry a krajinné prvky v národných parkoch Slovenska, spojené so salašníctvom, vytvárajú harmonický celok spojením prírodných, poloprirodných a antropogénnych vplyvov. Ich strata by mohla znamenať narušenie krajinného obrazu a krajinného rázu sekundárne vytvorenej vysokohorskej krajiny. Krajinný obraz charakterizuje relatívne rovnomerné zastúpenie poľnohospodársky využívanej a lesnej krajiny.⁸ V turisticky atraktívnych oblastiach dominujú v mikroplošnom zastúpení štruktúr pestré horské až vysokohorské pasienky (poloniny, hale, hole, poľany, javořiny) v otvorenej krajine, ktoré sa striedajú so solitérmi stromov (smrek, jedľa, buk) a vystupujúcimi skalnými útvarmi, v letnom pasienkovom období sú okrem zveri oživené prítomnosťou hospodárskych zvierat. Dnešný obraz vysokohorskej, poľnohospodársky využívanej krajiny sa formoval v priebehu dlhého časového úseku.

Ekologickú stabilitu krajiny (biologickú rovnováhu) ako určitú vlastnosť krajiny posudzujeme a hodnotíme podľa určitých znakov a vlastností. Zmenu charakteristických znakov a degradáciu krajiny na základe vizuálneho vnímania hodnotíme ako „poruchu“, na diagnostickej úrovni ako „chorobu“.¹ Kladné prvky (trávne porasty, solitérne stromy, remízky) majú vo voľnej krajine Karpát stabilizačný charakter. Sú základom pre biologicky a ekologicky vyváženú krajinu a predstavujú jej produkčnú súčasť a zároveň poskytujú ekologické funkcie – pozitívne pôsobia na estetickú a rekreačnú hodnotu krajiny.

Vegetácia trávnych porastov patrí k významným krajnotvorným prvkom. Následkom intenzívneho využívania trávnych porastov v krajine na poľnohospodárske účely môžu nastať zmeny krajinného rázu, typu a funkcie krajiny. Po opustení bývalých salašov a noclažísk (stádlisk) narušené (disturbované) a degradované plochy pôsobia nestabilne. Môžeme ich vnímať ako negatívne (záporné) krajinné prvky spôsobené nevhodnými antropogénnymi (negatívnymi) zásahmi. Jedným zo závažných dôsledkov porušenia stability poľnohospodársky využívanej krajiny na skúmaných stanovištiach je nadmerné hromadenie NPK–živín v pôde (eutrofizácia) a synantropizácia (ruderalizácia) nadzemnej fytohmoty trávnych porastov, s čím sú spojené zmeny floristického zloženia. Porast s dominanciou jedného druhu je síce produkčný, avšak ide o krm s nízkou krmnou hodnotou, nevhodný pre výživu zvierat.⁹

Karpatská krajina sa geologickou činnosťou sformovala tak, že tvorí charakteristickú krajinnú štruktúru, ktorá je zladená a kompozične vyvážená. Človek ju svojim bezprostredným vplyvom môže čiastočne formovať. Na stanovištiach, kde bola stabilita činnosťou človeka čiastočne narušená (disturbovaná), autoregulačné mechanizmy nastupujú spontánne, ktoré privedú geosystém do novej kvality homeostázy, t. j. novej úrovne ekologickej stability. V značne narušenej (degradovanej) krajine autoregulácia už nie je možná. Ak trávny porast z hľadiska poľnohospodárskeho a ekologického nespĺňa svoju funkciu, je potrebná jeho revitalizácia a obnova. Konvenčnou alebo ekologickou obnovou trávneho porastu prostredníctvom človeka sa môže vrátiť do predchádzajúceho harmonického stavu. Cieľom obnovy je okrem poľnohospodárskeho využitia na produkčné účely zlepšiť jej ekologické funkcie a estetickú hodnotu, skvalitniť jej životné prostredie tvorbou a ochranou biotopov, zachovaním biodiverzity a ekologickej stability, udržiavaním kultúrneho rázu, čím na danom území vytvoríme vhodné podmienky pre cestovný ruch, turistiku, agroturistiku, rekreáciu a šport.⁹ Obnovený trávny

porast by sa mal vyznačovať veľkou druhovou rozmanitosťou, autoregulačnou schopnosťou a ekologickou stabilitou.⁵ Ekologická obnova ovplyvňuje ekologickú stabilitu, biodiverzitu, vzhľad a krajinný obraz v spojitosti s ochranou prírody a krajiny.¹³

Obnovu chápeme ako krajinotvorbu, ktorá predstavuje zámerne (premyslene) riadené zásahy do eko/agroekosystému, smerujúce k zlepšeniu kvality jeho zložiek s dlhodobým charakterom. Ekologickou obnovou disturbovaných horských pasienkov a lúk po košarovaní na bývalých salašoch sa zaoberáme už 24 rokov. V rokoch 1988 až 1998 sme robili výskum v konvenčných podmienkach v CHKO Strážovské vrchy (Chvojnica, 500 m n. m.), kde v roku 1993 bol prvýkrát v krajinách V–4 uskutočnený prísev semien autochtónnych druhov rastlín (2 trávy, 1 leguminóza, 5 bylín) do disturbovaného trávneho porastu. Už 8 rokov overujeme v 3. stupni ochrany v národných parkoch Malá Fatra (Strungový príslop, 1 150 m n. m.), Veľká Fatra (Pod Ploskou, 1 240 m n. m.) a Nízke Tatry (Pod Kečkou, 1 140 m n. m.) v rámci ekologickej obnovy varianty s výsevom 18 autochtónnych druhov rastlín a bez výsevu s 2 kosbami v priebehu vegetácie na odstránenie ruderalných druhov *Rumex obtusifolius* a *Urtica dioica*. Významným opatrením pri zabezpečovaní ekologickej stability bola ekologická obnova výsevom vhodných 18 autochtónnych druhov rastlín, s cieľom vytvoriť autochtónne spoločenstvo. Cieľom troch projektov VEGA, a to čís.1/0591/03 „Lokálna degradácia a ruderalizácia využívaných poloprirodných pasienkových porastov a jej vplyv na biodiverzitu v silvopastoralnej krajine NP a CHKO“ (roky riešenia 2003–2005), č. 1/3453/06 „Revitalizácia ruderalizovaných plôch pasienkov s dominanciou *Rumex obtusifolius* a *Urtica dioica* v národných parkoch Slovenska“ (roky riešenia 2006–2008) a č.1/0851/10 „Biodiverzita, synantropizácia, ruderalizácia, de- a reforestácia spásaných sekundárnych holí a ich vplyv na krajinotvorbu v NP Západných Karpát“ (roky riešenia 2010–2011) v krajinno–estetickom prístupe bolo zlepšiť „dizajn krajiny“ aplikáciou agronomických opatrení (výsev vhodnej miešanky, kosba ako simulácia pasenia).

Ekologickou obnovou opustených, extrémne disturbovaných pasienkových porastov v NP (bývalé salaše) s expanzne rozšíreným štiavcom tupolistým (*Rumex obtusifolius*) alebo prhlavou dvojdovou (*Urtica dioica*) tvoriacich monocenózy, príp. ich kombináciou – odstránením neesteticky pôsobiacich prvkov (burinových druhov) v krajine, nastali po výseve semien autochtónnych druhov a odberom fytomasy po dvoch kosbách za 8 rokov výrazné ekologické zmeny v pôde, v nadzemnej fytomase a v krajine:

- zníženie veľmi nepriaznivého obsahu K v pôde (z extrémneho 5–krát vyššieho obsahu K na optimálnu úroveň),
- zvýšenie kvality a krmného potenciálu trávneho porastu E_{GR} ,
- zvýšenie biodiverzity a ústup nepôvodných druhov z porast obnova ekologických funkcií životného prostredia,
- zlepšenie environmentálnych podmienok a estetických vlastností krajiny.

Novovytvorená vegetácia trávneho porastu na pasienku sekundárnej hole spôsobila po sejbe autochtónnej miešanky za 8 rokov zmenu druhovej bohatosti, ktorá predstavuje jednu z najvýznamnejších zmien v oblasti krajinyotvorných funkcií. Na skúmaných stanovištiach treba zachovať zastúpenie tradičných foriem hospodárenia, ktoré boli vytvorené antropogénnou činnosťou. Udržanie, prípadne zvýšenie hodnoty súčasnej krajiny na želanú úroveň, vyžaduje adekvátnu starostlivosť, pretože konkurenčný tlak synantropných druhov na opustených plochách je vysoký (potenciálna a aktuálna zaburinenosť). Zachovanie, udržanie a ochrana biodiverzity v daných podmienkach sekundárnych hôľnych pasienkov vo vysokohorskej krajine Národných parkov na vytvorenie trvalo udržateľných podmienok pre trvalo udržateľný rozvoj krajiny, je možné jedine každoročne opakovaným využívaním (pasením).^{9,12}

1.4 Ochrana a trvalo udržateľné využívanie karpatskej krajiny

Karpaty predstavujú ekologické, ekonomické, kultúrne, rekreačné a životné prostredie mnohých národov a krajín. Sú jedným z najväčších európskych horských pásiem s jedinečným prírodným bohatstvom a krásou vrátane ekologických hodnôt.¹⁴ Unikátne prírodné zdroje sú v chránených rezerváciách a národných parkoch (Karpatská sieť chránených oblastí CNP – Carpathian network of protected areas) v ktorých okrem iného sú aj rozľahlé otvorené plochy pestrých trávnych porastov, omnoho väčšie v porovnaní s Alpami.

V rámci Európskej únie bol vypracovaný Európsky dohovor o krajine pod záštitou Rady Európy. V októbri 2000 ho podpísalo 18 členských štátov s platnosťou od decembra 2005. Zdôrazňuje najmä posilnenie starostlivosti o rozmanitosť krajinných typov a krajinného rázu.¹⁵ Prijatý bol aj Rámcový dohovor o ochrane a trvalo udržateľnom rozvoji Karpát (Karpatský dohovor), ktorý podpísali ministri životného prostredia ČR, Maďarska, Poľska, Rumunska, Srbska a Čiernej Hory, Slovenska a Ukrajiny 22. mája 2003 v Kyjeve, pričom

platnosť nadobudol 4. januára 2006. Konvencia usiluje o komplexný prístup a spoluprácu pri ochrane a trvalo udržateľnom využívaní Karpát. Má zabezpečovať a podporovať trvalo udržateľný rozvoj tohto jedinečného regiónu a jeho živej prírody. Podobne ochranu prírody a krajiny dopĺňajú zákony a normy na národnej úrovni. V Slovenskej republike je to zákon č. 543/2002 Zb. o ochrane prírody a krajiny, obmedzujúci zásahy do krajiny, ktoré môžu ohroziť, poškodiť alebo zničiť podmienky a formy života, prírodné dedičstvo, vzhľad krajiny, znížiť jej ekologickú stabilitu, ako aj odstraňovanie následkov takých zásahov.

V zmysle Európskeho dohovoru o krajine sú významnými identifikátormi charakteristické črty (znaky) krajiny. Karpatská krajina má svoju štruktúru, funkcie a procesy fungovania krajinných prvkov. Zložky krajinej štruktúry vytvárajú vzhľad krajiny, ktorý je prejavom jej kvality.⁶ Reprezentujú aj charakteristické usporiadanie znakov v krajine (krajinný obraz). Jej hodnota nie je len v tom, že sa na plochách trávnych porastov vyskytujú chránené, ale aj ostatné druhy rastlín, ktoré pri vizuálnom pohľade obohacujú krajinný priestor rôznofarebnosťou kvetov v jarnom, letnom a jesennom aspekte kvitnutia a vytvárajú spolu so solitérmi stromov a remízkami rôznorodosť prostredia. Vytváraním nových pasienkov začala tvorba typickej karpatskej krajiny (krajinotvorba) s množstvom kvetnatých trávnych biotopov s významnými i endemickými rastlinnými a živočíšnymi druhmi.

Karpatské salašníctvo – chov oviec a extenzívne využívanie otvorených plôch pasienkov v horských a podhorských oblastiach – podporuje udržiavanie kultúrnej silvo–pastorálnej funkcie krajiny. Valaský spôsob karpatského salašníctva predpokladal trvalo zabezpečiť tolko pastvy, aby salaš na jednom stanovišti zotrval čo najdlhšie. Pastva bola vždy tradičným a najlacnejším zdrojom krmu pre hospodárske zvieratá a zohrávala dôležitú úlohu aj pri formovaní krajiny. Ovce spásaním pomáhajú odstraňovať starinu a nálety drevín, presvetľujú porasty, zvyšujú biodiverzitu a oživujú krajinu. Pri dodržiavaní zásad pasenia (pravidelné spásanie pri dodržaní obdobia na regeneráciu porastov) a košarovania zlepšujú estetický vzhľad pasienkov ako krajinotvorných prvkov, ale aj prírodného prostredia bez negatívnych vplyvov na životné prostredie a prirodzené ekologické procesy.⁹

Literárne zdroje

1. GÁBRIŠ, Ľ. (eds.) 1998. Ochrana a tvorba životného prostredia v poľnohospodárstve. Nitra : SPU, 461 s.
2. GOJDA, M. 2000. Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny. Praha : Academia, 238 s.
3. HILBERT, H. 2002. Krajinná ekológia. Banská Štiavnica : UMB, 52 s.
4. HREŠKO, J., KANÁSOVÁ, D., PETRIKOVIČ, F. 2010. In Landscape archetypes as the elements of slovak historical landscape structure. In Ekológia (Bratislava), Vol. 29, No. 2, p. 158-173.
5. JANČURA, P. 1998. Súčasný a historický krajinný štruktúry v tvorbe krajiny. In Životné prostredie, Vol. 32, No. 5, s. 236-240.
6. JANČURA, P. 2007. Integrované prístupy v tvorbe krajiny na príklade k. ú. Hrabušice. In Daniš, D., Jančura, P. (eds.) Vybrané problémy tvorby krajiny. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene, vydavateľstvo Janka Čižmáriková-Partner, s. 9-21.
7. KRČAL, Z., BOROŠ, V., PREKOPOVÁ, J. 1988. Výroba a spracovanie ovčieho mlieka. Bratislava : Príroda, 73 s.
8. KULANDA, M. 2007. Význam mapovania významných krajinných prvkov a vizuálne exponovaných priestorov v ochrane krajiny. In Daniš, D., Jančura, P. (eds.) Vybrané problémy tvorby krajiny. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene, vydavateľstvo Janka Čižmáriková-Partner, s. 93-98.
9. NOVÁK, J. 2008. Pásienky, lúky a trávniky. Prievidza : Patria I. spol. s r. o. 708 s.
10. NOVÁK, J. 2009. Trávne porasty po odlesnení a samozalesnení. Brno : Tribun EU, 165 s.
11. NOVÁK, J. 2011. Trendy v pasienkovom hospodárstve/Trends in pastures farming. In Životné prostredie. Vol. 45, No. 3, p. 158-161.
12. NOVÁK, J. 2012. Ekologická obnova horských pasienkov a lúk po nadmernom košarovaní/Ecological restoration of mountain pastures and meadows after excessive overmanuring with excreta. In Životné prostredie, Vol. 46, No. 3, p. 124-128.
13. <http://pt.scribd.com/doc/86239802/51/Ekologia-a-tvorba-krajiny>>
14. <http://www.carpathianconvention.org>>
15. <http://www.minzpz.sk/...dohovory/europsky-dohovor-krajine-european-landscape-convencion>
16. svetkarp_sk_web.pdf

2 FLORISTICKÉ ZLOŽENIE PASIENKOV V KARPATOCH

Ján Novák

2.1 Floristické zloženie pasienkov v Južných Karpatoch

Na Zemi sa nachádza okolo štyroch miliárd hektárov lesa a tri miliardy hektárov trávnych porastov (savany, stepi, prerie, pasienky, lúky a i.).² Odlesňovanie sa začalo ťažbou a zdĺhavou prácou s cieľom získať väčšie plochy na pasenie.⁶

Rozsiahle pasienky Južných Karpát v Rumunsku sa zaraďujú do *Festuco rubrae*–*Agrostietum capillaris* Horvát 1951.^{3,17} Diagnostickými druhmi sú z tráv *Agrostis capillaris* a *Festuca rubra* a z leguminóz *Lotus corniculatus*. Stálymi (konštantnými) druhmi z tráv sú *Anthoxanthum odoratum*, *Alopecurus pratensis*, *Cynosurus cristatus*, *Festuca pratensis*, *Holcus lanatus*, *Poa pratensis*. z leguminóz *Trifolium pratense*, *Trifolium repens* a z ostatných bylín *Achillea millefolium*, *Cerastium holosteoides*, *Cichorium intybus*, *Convolvulus arvensis*, *Galium verum*, *Leontodon autumnalis*, *Ranunculus acris*, *Stellaria graminea*, *Taraxacum officinale*. Tvoria prechod zo spoločenstva s prevládajúcim trávnyim druhom v nižších horských oblastiach (pásma bukových lesov) do pásma smrekových lesov s dominanciou *Festuca rubra*. Porasty môžu po opustení prechádzať do asociácií so zastúpením *Nardus stricta*. Asociácia je bohatá na druhy (62 druhov). Spoločenstvo sa vyskytuje na oligotrofných pôdach. Pokrýva veľké plochy v horských oblastiach Maramureša na svahoch od 5 do 50° s rôznymi expozíciami, v nadmorských výškach 580 až 1 268 m, pH pôdy od 4 do 7,29 s nízkou koncentráciou organických látok (4,89 – 22,29) a premenlivou vlhkosťou pôdy. Shannonov index ($H = 2,31$) súvisí s počtom druhov v zápise (33 druhov), a dominanciou *Festuca rubra* (31,24 %) a *Agrostis capillaris* (21,10 %). Mezofyty tvoria na optimálne vodou zásobených porastoch takmer 50 %, xero–mezofyty (polosuchomilné) 33,33 %, buriny 4,05 % a ruderalne druhy 1,35 %. Na severných expozíciách s kyslými pôdami prechádzajú do spoločenstiev *Nardo*–*Callunetea* s výskytom *Vaccinium vitis-idaea*, *Avenula* spp., *Deschampsia cespitosa*, *Vaccinium myrtillus*, *Galium pumillum*, *Genista tinctoria* a i. Machy na niektorých stanovištiach tvoria až 90 %. Spoločenstvo *Anthyllido vulnerarie*–*Festucetum rubrae* sa vyskytuje na neutrálnych až zásaditých pôdach. Pestré spoločenstvá v období kvitnutia obohacuje v Južných Karpatoch *Rhododendron myrtifolium* (2 200 – 2 540 m n. m.). V Červenej knihe z roku 2009 je okrem iných ako chránený druh uvedená jesienka obyčajná (*Colchicum autumnale*), ktorá je napr. na Slovensku hojne rozšírená.

Tabuľka 1: Stálosť druhov na pasienkoch v Karpatoch (Maramureš – Rumunsko), spracované podľa Bărbosa¹

Druh	FrAc	FrAc	FrAc	AvFr
	1 000	1 006	1 288	1 050
	m n. m.	m n. m.	m n. m.	m n. m.
Trávy				
Hrebienka obyčajná (<i>Cynosurus cristatus</i>)	III	I	II	III
Lipnica ročná (<i>Poa annua</i>)	I	I	I	-
Kostrava červená (<i>Festuca rubra</i>)	V	V	V	V
Kostrava lúčna (<i>Festuca pratensis</i>)	II	I	I	I
Mätonoh trváci (<i>Lolium perenne</i>)	I	I	I	-
Metlica trsnatá (<i>Deschampsia cespitosa</i>)	I	I	I	-
Psinček tenučký (<i>Agrostis capillaris</i>)	V	V	V	V
Psica tuhá (<i>Nardus stricta</i>)	IV	V	V	I
Reznačka laločnatá (<i>Dactylis glomerata</i>)	I	I	I	I
Timotejka lúčna (<i>Phleum pratense</i>)	I	-	-	I
Tomka voňavá (<i>Anthoxanthum odoratum</i>)	V	V	III	IV
Traslica prostredná (<i>Briza media</i>)	IV	III	III	V
Leguminózy				
Bôľhoj lekársky (<i>Anthyllis vulneraria</i>)	II	-	II	V
Ďateľina horská (<i>Trifolium montanum</i>)	II	I	II	III
Ďateľina lúčna (<i>Trifolium pratense</i>)	IV	IV	IV	V
Ďateľina plazivá (<i>Trifolium repens</i>)	III	III	IV	III
Ľadenec rožkatý (<i>Lotus corniculatus</i>)	III	IV	III	IV
Ostatné byliny				
Alchemilka žltozelená (<i>Alchemilla xanthochlora</i>)	I	II	II	III
Bedrovník lomikameňový (<i>Pimpinella saxifraga</i>)	III	II	II	V
Bodliak trnitý (<i>Carduus acanthoides</i>)	I	I	I	-
Chlpaňa hájna (<i>Luzula luzuloides</i>)	I	II	II	I
Chlpaňa poľná (<i>Luzula campestris</i>)	III	IV	III	IV
Chrastavec roľný (<i>Knautia arvensis</i>)	III	I	II	V
Čiernohlávk obyčajný (<i>Prunella vulgaris</i>)	III	III	III	III
Dúška vajcovitá (<i>Thymus pulegioides</i>)	IV	III	IV	III

Druh	FrAc	FrAc	FrAc	AvFr
	1 000	1 006	1 288	1 050
	m n. m.	m n. m.	m n. m.	m n. m.
Fialka psia (<i>Viola canina</i>)	III	II	III	III
Fialka psia (<i>Viola canina</i>)	III	II	III	III
Horčinka obyčajná (<i>Polygala vulgaris</i>)	III	II	III	II
Hviezdica trávovitá (<i>Stellaria graminea</i>)	III	II	IV	IV
Iskerník prudký (<i>Ranunculus acris</i>)	II	I	I	
Iskerník mnohokvetý (<i>Ranunculus polyanthemos</i>)				IV
Jastrabník chlpatý (<i>Hieracium pilosum</i>)	III	IV	III	III
Klinček kartuziánsky (<i>Dianthus carthusianorum</i>)	III	II	I	II
Krasovlas bezbyľový (<i>Carlina acaulis</i>)	II	I	I	IV
Lipkavec syridľový (<i>Galium verum</i>)	III	I	II	IV
Ľubovník bodkovaný (<i>Hypericum perforatum</i>)	III	II	III	II
Margaréta biela (<i>Leucanthemum vulgare</i>)	IV	II	IV	V
Nátržník vzpriamený (<i>Potentilla erecta</i>)	IV	IV	IV	III
Nevädzovec ľučný (<i>Jacea pratensis</i>)	II	I	II	IV
Očianka tuhá (<i>Euphrasia stricta</i>)	II	I	II	IV
Púpava lekárska (<i>Taraxacum officinale</i>)	II	III	III	II
Púpavec jesenný (<i>Leontodon autumnalis</i>)	IV	III	III	III
Púpavec srstnatý (<i>Leontodon hispidus</i>)	II	III	II	III
Rebríček obyčajný (<i>Achillea millefolium</i>)	IV	IV	IV	IV
Skorocel kopijovitý (<i>Plantago lanceolata</i>)	V	IV	IV	V
Skorocel prostredný (<i>Plantago media</i>)	III	-	III	IV
Štiav ľučný (<i>Acetosa pratensis</i>)	II	III	II	III
Štrkáč neskorý (<i>Rhinanthus angustifolius</i>)	III	II	II	IV
Veronika lekárska (<i>Veronica officinalis</i>)	III	III	II	III
Veronika obyčajná (<i>Veronica chamaedrys</i>)	I	II	II	II
Zvonček konáristý (<i>Campanula patula</i>)	II	II	I	II
Zvonček okrúhloľistý (<i>Campanula rotundifolia</i>)	I	II	II	III
Žltohlav európsky (<i>Trolius europeus</i>)	I	I	I	I

Stálosť druhu podľa Braun–Blanqueta²:

I – 0 až 20 %, II – 21 až 40 %, III – 41 až 60 %, IV – 61 až 80 %, V – 81 až 100 %,

FrAc – *Festuco rubrae*–*Agrostietum capillaris*,

AvFr – *Anthillido vulnerarie*–*Festucetum rubrae*

*Pohľad zo salaša
(Pleșa, 1 688 m n. m.)
na rozsiahle plochy pasienkov
v pohorí Munții Căpățâni
(Micaia, 2 170 m n. m.).
Foto: J. Novák, 2010*

*Rozsiahle pasienky v pohorí
Munții Căpățâni
(Micaia, 2 170 m n. m.)
v období kvitnutia
spestrujú rododendróny
(*Rhododendron
myrtifolium*).
Foto: J. Novák, 2010*

*Plochy pasienkov
v pohorí Munții
Căpățâni
(Pleșa, 1 688 m n. m.)
sa po opustení
salašov využívajú
na pasenie kráv.
Foto: J. Novák, 2010*

**Využívané poloprírodné pasienky
na pasenie oviec, kôz a koní
(poloniny nad Koločavou,
Strimba, 1 719 m n. m.).
Foto: J. Novák, 2011**

